

เส้นสายลายใหม่

กรมศิลปากร

หนังสืออ่านเพิ่มเติมตามความต้องการของท้องถิ่น
ระดับมัธยมศึกษา

“เส้นสายลายใหม่”

กรมวิชาการ

กระทรวงศึกษาธิการ

เส้นสายลายใหม่

ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๕

จำนวน ๑๕,๐๐๐ เล่ม

สงวนลิขสิทธิ์ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ

ISBN 974-269-1541

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว

๒๒๔๙ ถนนลาดพร้าว วังทองหลาง

กทม. ๑๐๓๑๐

๖๗๗.๓๙ ศิริัญญา หาญไชนะ

ศ-ส เส้นสายลายใหม่/ศิริัญญา หาญไชนะ และเปรมวดี ศิริวัฒนานนท์.

--กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕.

๗๐ หน้า. ภาพประกอบ ; ๒๑ ซม.

ISBN 974-269-1541

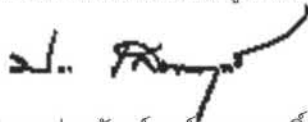
๑. ผ้าไหมไทย. ๒. ชื่อเรื่อง.

คำนำ

เส้นสายลายใหม่ เป็นหนังสือที่นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนสตรีชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ จัดทำขึ้นเพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอนกลุ่มวิชาสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา การจัดทำหนังสือเล่มนี้ กรมวิชาการได้ประสานงานกับกรมสามัญศึกษาคัดเลือกผู้แทนนักเรียนแต่ละจังหวัด จังหวัดละ ๒ คน โดยการพิจารณาผลงานของนักเรียนทั้งด้านการเขียนและการจัดทำภาพประกอบ จากนั้นกรมวิชาการได้จัดประชุมปฏิบัติการอบรมให้ความรู้แก่นักเรียน ครูผู้ควบคุม ๑ คน โดยให้ความรู้แก่นักเรียนตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่จะส่งเสริมให้เยาวชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นของตนด้วยวิธีการสืบค้น รวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบและนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบัน หลังจากนั้นได้มอบหมายให้นักเรียนแต่ละจังหวัดไปจัดทำต้นฉบับ โดยมีคณะครูควบคุมดูแล

เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับวิธีการและขั้นตอนการทอผ้าไหมในจังหวัดชัยภูมิ ตั้งแต่การปลูกหม่อน การเลี้ยงไหม การเลือกสีย้อม การย้อมเส้นไหม การมัดหมี่ และการทอผ้าไหม รวมทั้งการส่งเสริมและอนุรักษ์ผ้าไหม

กรมวิชาการขอขอบคุณคณะกรรมการซึ่งประกอบไปด้วยครูอาจารย์ ศึกษานิเทศก์ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการจัดทำหนังสือ และนักวิชาการศึกษาของกรมวิชาการ ที่มีส่วนช่วยให้การจัดทำหนังสือนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะอำนวยประโยชน์ แก่นักเรียนและผู้อ่านตามสมควร

(นายประพัฒน์พงศ์ เสนาฤทธิ์)

อธิบดีกรมวิชาการ

๒๕ ตุลาคม ๒๕๔๔

THAI

THAI

THAI

THAI

THAI

สารบัญ

หน้า

สืบสานงานใหม่	๑
กว่าจะมาเป็นผืนผ้า	๖
ตัวนอนถักทอใย	๗
สาวไหมให้เส้นสาย	๑๒
ย้อมลายหลากสี	๑๖
มัดหมี่ลวดลาย	๒๐
ลวดลายผ้าไหม	๒๒
อิทธิพลความเชื่อทางศาสนาและสิ่งประติษฐ์ ..	๒๓
อิทธิพลจากสัตว์	๒๕
อิทธิพลจากพืช	๒๗
อิทธิพลจากสิ่งของเครื่องใช้ ลายเรขาคณิต และสิ่งของเบ็ดเตล็ด.....	๒๘
วันนี้ พรุ่งนี้ งานหมี่ไหมในชัยภูมิ	๓๐
ภาคผนวก.....	๓๓
แหล่งข้อมูล	๕๖
บรรณานุกรม	๕๗

ชัยภูมิ
ภูมิแผ่นดินน้ำ
ภูมิแผ่นดินหิน
ภูมิใจเถิด

ภูมิใจ
ภูมิพนา
ภูมิชน
ภูมิใจ

ภูมิหลายล้ำ
ภูมิผ้าไหม
คนภูมิชัย
คนชัยภูมิ

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

“
เส้นสายลายสวยในเนื้อผ้า
สืบสานกันมาแต่เก๋าก่อน
ทุกเส้นทุกสายทุกชั้นตอน
บอกย้อนเรื่องราวการก้าวเดิน
”

สืบสานงานไหม

ผ้าไหมที่งดงามด้วยความเหลือมมันวาวของธรรมชาติ
เส้นใยที่ผู้คนได้พบเจอนั้น เราคงจะสังเกตถึงความแตกต่างของ
ลวดลาย ตั้งแต่ต้นจรดปลายผ้า ลายของดินขึ้นไหม และตัวผืนผ้า
แสดงถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านที่สื่อสารความนึกคิดเข้าสู่เส้น
สายใยของลายผ้าได้อย่างวิจิตรบรรจง เส้นทางการเดินทางของ
เส้นสายไหมสู่เรื่องราวของลายผ้าเป็นสิ่งที่น่าจะสืบสานงาน
หัตถศิลป์ให้แก่ชนรุ่นหลังต่อไป

หากจะนับเวลาย้อนไปในอดีต การทอผ้าไหมของชาว จังหวัดชัยภูมิยังคงเป็นการทำภายในครัวเรือนมากกว่าจะเป็น อาชีพหลัก การทอผ้าไหมจะนิยมทำกันในช่วงนอกฤดูการทำนา เพราะช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านจะมีเวลาว่าง จึงใช้เวลานี้ทำงาน ฝีมือ คือการทอผ้าไหม

การสวมใส่ผ้าไหมในงานมงคลสมรส

การทอผ้าเป็นงานพื้นบ้านที่ทำสืบทอดกันมาจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งตามระบบเครือญาติ ความรู้เรื่องการเลี้ยงไหม การสาวไหม การทอผ้าไหม หรือแม้แต่การมัดหมี่ผูกมัดลายต่างๆ ล้วนสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

ผ้าไหมกับงานประเพณีของไทย

การทอผ้าไหมจะทอเพื่อใช้เองเป็นส่วนใหญ่ โดยใช้ในการสวมใส่ และจะพิถีพิถันมากขึ้นเมื่อจะใช้ในงานมงคลต่างๆ เช่น ไปวัด ไปงานแต่งงานหรือแม้แต่ให้นาคใช้นุ่งก่อนเข้าพิธีอุปสมบท

A man in a white shirt is operating a large, traditional wooden spinning machine. The machine has a complex frame with various pulleys and ropes. The man is seated and appears to be winding or spinning a thread. The background shows a workshop environment with wooden structures and some equipment.

การทอผ้าไหมเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน

จากการสืบทอดตามบรรพบุรุษเปลี่ยนมาเป็นการเรียนการสอนโดยจัดให้ศิษย์ส่งเสริมหัตถกรรมพื้นบ้าน จากลวดลายที่ไม่มีแบบแผนกลายเป็นลวดลายที่มีชื่อเรียกและมีแบบแผนมากยิ่งขึ้น

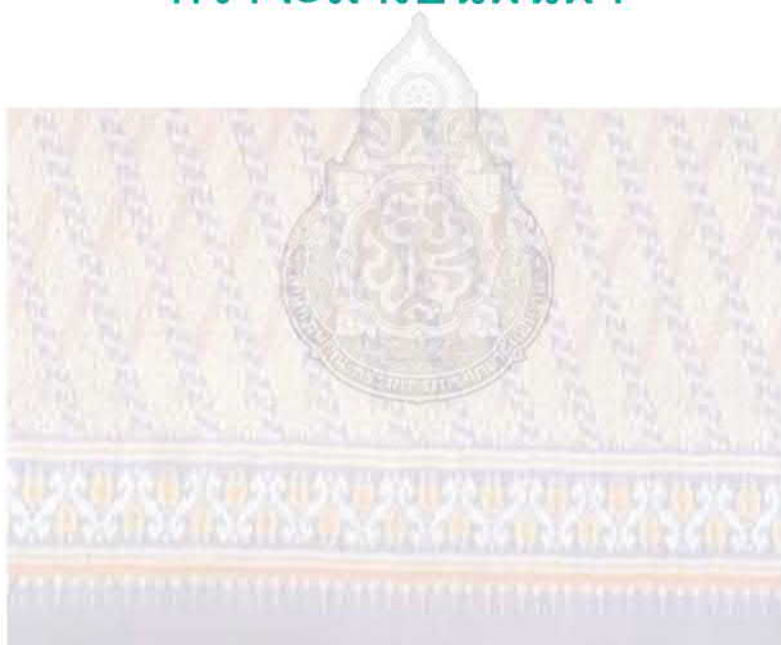
ประโยชน์ใช้สอยถูกประยุกต์เพื่อให้เข้ากับยุคสมัย โดย
ปรับจากผ้าชิ้นมาเป็นชุดทำงานในโอกาสต่างๆ และใช้ประโยชน์
อย่างอื่นได้อีกมากมาย

ชุดผลิตภัณฑ์ จากผ้าไหม

กว่าจะมาเป็นผืนผ้า

ผ้าไหมเป็นผ้าที่สวยงามมาก เป็นผ้าที่มีความมันวาวจากตัวผืนผ้าและเส้นไหมเอง แต่กว่าจะมาเป็นเส้นไหมแต่ละเส้น ผืนผ้าไหมแต่ละผืน จะต้องผ่านกระบวนการมากมาย

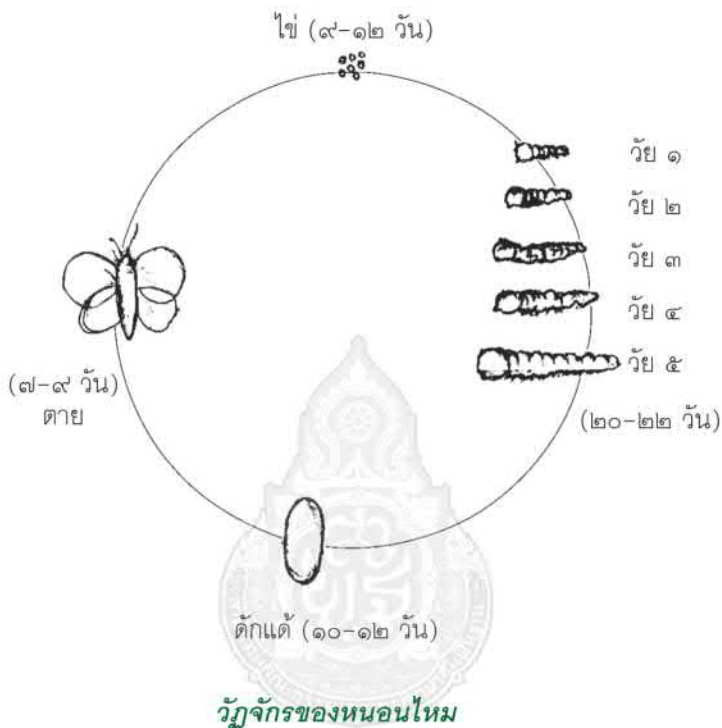

ตัวหนอนถักทอใย

ที่มาแห่งผืนผ้ามหัศจรรย์ที่ธรรมชาติได้บรรจงสร้างมาให้มวลมนุษย์นี้เริ่มจากชีวิตน้อยๆ ของหนอนไหม โดยมีพันธุ์ไหมอยู่ด้วยกัน ๓ ประเภทใหญ่ๆ คือ พันธุ์ไทยพื้นเมือง เป็นพันธุ์ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เลี้ยง พันธุ์ลูกผสมต่างประเทศ ชื่อก็คงบอกว่ นำมาจากต่างประเทศ และสุดท้ายพันธุ์ไทยลูกผสม เป็นพันธุ์ที่ผสมกันระหว่างสองพันธุ์แรก ซึ่งแต่ละพันธุ์ก็ให้เส้นใยที่ต่างกัน โดยพันธุ์ไทยให้สีเหลือง พันธุ์ต่างประเทศให้สีขาว ส่วนพันธุ์ผสมให้ทั้งสองสี ตัวที่บ่งบอกได้ว่าหนอนไหมตัวนั้นจะชักใยสีเหลืองหรือสีขาวก็คือสีที่ขาของหนอนไหมตัวนั้นนั่นเอง

ตัวหนอนไหม

ไหมนั้นมีวัฏจักรชีวิตเหมือนผีเสื้อ เพราะไหมเมื่อโตเต็มวัยก็คือผีเสื้อ มีวัฏจักร ๔ ระยะ ตั้งแต่เป็นไข่กลายมาเป็นตัวหนอน ชักใยรอบตัวเป็นดักแด้ และออกมาเป็นผีเสื้อในที่สุด ในระยะที่เป็นตัวหนอนจะยาวที่สุด คือ มีทั้งหมด ๕ วัย การเปลี่ยนจากวัยหนึ่งนั้นไหมจะนอน การนอนแต่ละครั้งก็จะเป็นการขยายลำตัวของมันไปด้วย เชื่อกันว่าขนาดลำตัวของวัย ๕ มีขนาดใหญ่กว่าวัย ๑ ถึง ๑๐,๐๐๐ เท่าทีเดียว

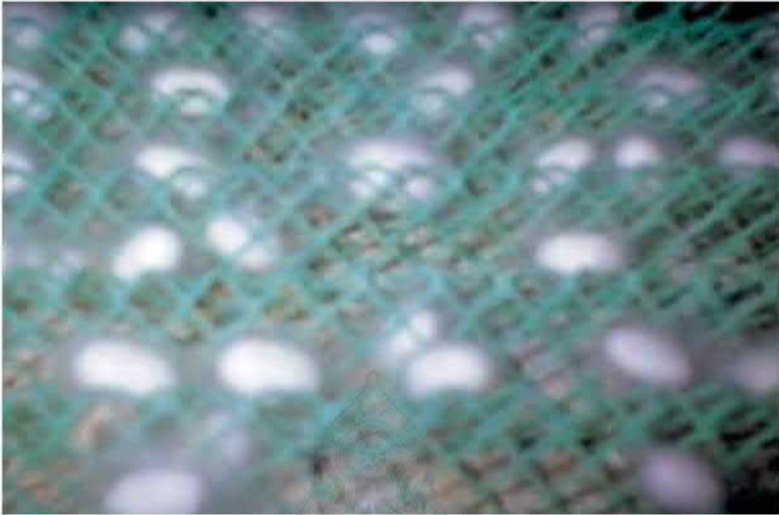
การเตรียมการเลี้ยงไหมต้องทำความสะอาดโรงเรือน รวมทั้งอุปกรณ์การเลี้ยงให้สะอาด เพราะไหมติดเชื้อได้ง่าย ก่อนเลี้ยงควรมีการเตรียมคลอรีนผสมปูนขาวและเกลบเผาไรอตัวไหม เพื่อลดความชื้นในกระดังด้วย การเลี้ยงไหมต้องอาศัยการดูแลเอาใจใส่ เป็นอย่างมาก โบราณพูดไว้ว่า **“การเลี้ยงไหมเหมือนเลี้ยงเด็กอ่อน”**

อุปกรณ์ในการเลี้ยงไหม

อาหารของตัวไหมคือใบหม่อน หม่อนเป็นไม้ยืนต้นจำพวกไม้พุ่ม วิธีเก็บใบหม่อนไปเลี้ยงต้องเก็บตามวัยของไหม คือ ถ้าไหมวัยอ่อนก็เก็บยอดไปเลี้ยง ถ้าไหมวัยแก่ก็เก็บที่โคนต้นไปเลี้ยง หนอนไหมก็เหมือนกับคน คือ กินอาหารวันละ ๓ เวลา แต่ที่สำคัญต้องตรงเวลา

การให้อาหารจะให้เฉพาะตอนที่เป็นตัวหนอนเท่านั้น เพราะมันจะใช้สารชนิดต่างๆ จากใบหม่อนไปสร้างความเจริญเติบโต ครึ่งหนึ่งของโปรตีนที่ดูดซึมจากใบหม่อนจะถูกใช้ผลิตสารไหม และเมื่อไหมสุกในวัยที่ ๕ ตัวหนอนจะเริ่มถักทอใยกลายเป็นดักแด้ ในภาชนะที่เรียกว่า “จ่อ” ภายหลังจากไหมสุกทำรังแล้วประมาณ ๖ วันจึงจะนำไหมออกจากจ่อ คัดรังดีรังเสีย และพร้อมที่จะนำไปสาวให้เส้นสายต่อไป

รังไหมในจ่อพลาสติก

รังไหมในจ่อไม้ไผ่

สาวไหมให้เส้นสาย

ก่อนที่รังไหมจะกลายเป็นเส้นไหมอันยาวเหยียดนี้จะต้องผ่านขั้นตอนหนึ่ง ขั้นตอนนี้เรียกว่า **“การสาวไหม”** ซึ่งเป็นกรรมวิธีที่ต้องใช้ความชำนาญมาก เส้นไหมที่ได้จะไม่สวดยและขาดง่ายถ้าผู้สาวไม่ชำนาญ

วิธีการสาวไหมจะเริ่มจากการนำรังไหมที่สุกเต็มที่มา ผึ่งแดดให้แห้ง จากนั้นนำมาเก็บไว้ นำหม้อหนึ่งมาใส่น้ำจนเต็มแล้ว นำมาต้มให้เดือด แล้วนำรังไหมที่เตรียมไว้ใส่ลงในหม้อ นำไม้คีบซึ่งทำจากไม้ไผ่ มีร่องเป็นแนวยาวแคบๆ ตรงกลางเพื่อให้เส้นไหมผ่าน เชียเพื่อให้ได้เส้นไหมขึ้นมา เส้นไหมที่ขึ้นมาจากรังไหมหลายๆ รังนั้นจะผ่านเข้าร่องของไม้คีบ แล้วจึงนำเส้นไหมที่ผ่าน

ไหมใหญ่และไหมน้อยขนาดใกล้เคียงกันมาก

เข้ามาทั้งหมดพันรวมกันกับพวงสาว ซึ่งมีลักษณะคล้ายรถที่สามารถหมุนได้ แล้วสาวไหมเป็นเส้นลงในภาชนะที่เตรียมไว้

การสาวไหมจะทำ ๒ ครั้ง สาวครั้งแรกเรียก **“การสาวไหมใหญ่”** เป็นการสาวเส้นไหมที่อยู่ชั้นนอกๆ ของรังไหมออกมา เส้นไหมที่ได้จะเป็นเส้นใหญ่และมีสีเข้ม เมื่อสาวจนเส้นไหมเริ่มมีสีจางจึงตัดเส้นไหม เป็นการสิ้นสุดการสาวไหมใหญ่ แล้วเริ่มสาวไหมชุดที่ ๒ ที่เรียกว่า **“การสาวไหมน้อย”** โดยใช้วิธีเหมือนเดิม ซึ่งเส้นไหมที่ได้จะมีขนาดเล็กและมีสีจางกว่าเส้นไหมใหญ่ เพราะเป็นการสาวไหมที่อยู่ชั้นในของรังไหม แต่ถ้าวันนั้นไม่ต้องการสาวต่อก็ตัดรังไหมนั้นออกมาวางบนผ้าบาง ซึ่งวางอยู่บนทราย เพื่อให้ทรายดูดน้ำออก รังไหมจะไม่เสียหรือขึ้นราก่อนจะนำไปเก็บไว้สาวต่อได้อีก

อุปกรณ์การสาวไหม

รังไหมที่ซับซ้อนขึ้นด้วยทรายเมื่อไม่ต้องการสาวต่อ

เมื่อสาวไหมจนหมดแล้ว เราจะนำเส้นไหมนี้ไปล้างด้วยน้ำที่ได้จากการเผาผักไหม โดยนำน้ำมาผสมกรองเอาแต่น้ำ นำเส้นไหมใส่น้ำนั้นนำไปต้ม ใช้มือรองเส้นไหมเป็นระยะๆ จนรู้สึกว่เส้นไหมมีความยืดและเงางามขึ้น ก็เป็นอันว่าเสร็จ

หลังจากสาวไหมเสร็จดักแต่ที่อยู่ภายในรังไหมยังมีประโยชน์ คือสามารถนำไปประกอบเป็นอาหาร นับเป็นอาหารอันโอชะที่อุดมไปด้วยโปรตีนของชาวบ้าน เรียกได้ว่าเป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้คุ้มค่าจริงๆ

ลักษณะการสาวไหม

ย้อมลายหลากสี

หลังจากได้ไหมที่ได้จากการสาวแล้วเราจะได้เส้นไหมดิบที่มีสีเหลืองหรือขาว หากเราจะนำเส้นไหมดิบนี้ไปทอเป็นผืนผ้าไหม ผ้าไหมเหล่านี้ก็คงจะมีแค่เพียงสองสี ดังนั้นชาวบ้านจึงคิดการย้อมสีไหมขึ้น แม้ในปัจจุบันบุคคลมักทำให้สังคมเปลี่ยนไป แต่การย้อมสีไหมของชาวจังหวัดชัยภูมิเชื่อว่าเปลี่ยนตามไปด้วย การย้อมสีไหมยังคงมีการย้อมด้วยสีธรรมชาติ ถึงแม้การย้อมด้วยสีเคมีจะเข้ามามีบทบาทมาก เพราะให้ทั้งความสะดวก รวดเร็ว และสีที่สดกว่าก็ตาม

การย้อมด้วยสีธรรมชาติเป็นเทคนิคอย่างหนึ่งที่ทำให้ผ้าไหมดูมีคุณค่า เพราะกรรมวิธีในการย้อมจะยากกว่า โดยสีธรรมชาติที่ได้มาจากวัตถุดิบทางธรรมชาติทั้งสิ้น เช่น แก่นขนุน และไม้เข้ให้สีเหลือง ไม้ฝางและครั่งให้สีแดง ใบหูกวางให้สีเขียว กาบมะพร้าวให้สีเทาดำ แต่ละชนิดจะมีวิธีการซึ่งจะให้มาด้วยสีที่แตกต่างกันออกไป อาทิ

- แก่นขนุน ไม้เข้ ไม้ฝาง ใบหูกวาง ต้องนำมาต้มนานนับ ๑๐ ชั่วโมง ให้เหลือหนึ่งในสามจากเดิม
 - ครั่ง นำมาบดแล้วผสมกับน้ำมะขามเปียก เพื่อให้สีติดทนนาน
 - กาบมะพร้าว นำไปแช่น้ำและใส่ส้อมเหล็กลงไป ใช้เวลาถึง ๑๐ วันกว่าจะได้สีที่ต้องการ
- ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นแม่สี เราสามารถใช้แม่สีเหล่านี้ผสมกันเป็นสีอื่นๆ ได้อีก

ครึ่งและแก่นขนุน

ขั้นตอนการย้อมสีเริ่มจากการนำน้ำสีที่ได้ส่วน ประมาณ ครึ่งขันม้าย้อมกับเส้นไหมที่ได้แยกกาวแล้ว โดยใช้ขวดเปล่าทาบ เส้นไหมเพื่อให้สีซึมเข้าไปก่อน แล้วจึงนำมาต้มกับสีอีกทีหนึ่ง ใช้ เวลาต้มประมาณ ๓๐-๔๐ นาที เสร็จแล้วนำมาล้างด้วยน้ำสะอาด ๓-๔ ครั้ง

ใช้ขวดทุบระหว่างการย้อม

เมื่อเสร็จสิ้นทุกขั้นตอนนี้แล้วเส้นไหมที่เคยมีสีขาวหรือเหลืองก็จะมีสีล้วนสวยงามขึ้น แต่ถ้าหากเราต้องการเส้นไหมที่มีสีนอกเหนือจากสีที่ใช้เป็นแม่สี **“การกลบสี”** จะเป็นกรรมวิธีแห่งการผสมผสานระหว่างแม่สีต่างๆ โดยเริ่มจากการนำเส้นไหมที่ย้อมจากแม่สีมาแล้ว ตัวอย่างเช่น ถ้าเราต้องการเส้นไหมที่ออกสีส้มๆ จะต้องนำเส้นไหมที่ย้อมด้วยสีแดงแล้ว มากลบด้วยสีเหลือง ซึ่งเป็นแม่สีทั้งสองสี โดยนำเส้นไหมที่ย้อมด้วยสีแดงแล้วมาทุบด้วยขวดกับน้ำสีเหลือง เส้นไหมจะกลายเป็นสีส้มภายในเวลาไม่กี่นาที

จากนั้นนำเส้นไหมที่กลบแล้วต้มกับน้ำสีเหลืองอีกที เพื่อให้สีติดทนนาน ถ้าจะกลบให้เป็นสีอื่น ๆ ก็ใช้กรรมวิธีเช่นเดียวกัน ยกเว้นการกลบด้วยน้ำกาบมะพร้าว จะต้องนำมาต้มกับน้ำเปล่า แทนการต้มกับน้ำกาบมะพร้าว ซึ่งถ้าใครไม่รู้ อาจจะคิดว่าการผสมสีก็คือการนำสีมาผสมกันให้ได้สีตามต้องการ แล้วจึงนำมาย้อม การย้อมสีธรรมชาติจึงเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่น่าอนุรักษ์ไว้ เพื่อให้ลูกหลานได้ศึกษาต่อไป

เส้นไหมที่ย้อมจากแก่นขนุน

มัดหมี่ลวดลาย

หากผ้าไหมมีแต่สีผ้าพื้นๆ เพียงอย่างเดียว อาจจะดูไร้ชีวิตชีวา และไม่มีจุดที่น่าสนใจเลย ดังนั้นจึงมีกรรมวิธีแห่งลวดลายเกิดขึ้น กรรมวิธีนี้คือการมัดหมี่

การมัดหมี่ก็คือการนำเชือกมามัดเส้นไหมให้เกิดลวดลาย กล่าวอย่างนี้หลายคนคงอาจจะยังไม่เข้าใจ หรือยังสงสัยอยู่ว่า แคเชือกจะทำให้เกิดเป็นลวดลายได้อย่างไร จึงจะขออธิบายกรรมวิธีโดยยกตัวอย่างเพื่อให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้น คือ ถ้าเราต้องการผ้าไหมที่มีลวดลายโดยมีสีเขียวกับแดงเป็นลายและมีสีเหลืองเป็นสีพื้น เราจะต้องนำเส้นไหมไปย้อมด้วยสีเขียวหรือสีแดงก่อน

สมมุติ ย้อมสีเขียวก่อนก็ได้เส้นไหมสีเขียว แล้วนำเชือกมามัดเส้นไหมสีเขียวนั้นให้แน่น โดยมัดตรงตำแหน่งที่เราต้องการให้ตรงนั้นเป็นสีเขียว แล้วนำเส้นไหมที่มัดแล้วไปล้างสีเขียวตรงส่วนที่ไม่ได้มัดออก จากนั้นก็นำเส้นไหมไปย้อมเป็นสีแดงอีก โดยที่ยังไม่ต้องแกะเชือกที่มัดสีเขียวออก เพราะสีแดงอาจจะไปกลืนสีเขียวได้ แล้วก็ทำเช่นเดียวกับที่มัดสีเขียว คือนำเชือกมามัดตรงส่วนที่ต้องการให้เป็นสีแดง แล้วนำไปล้างสีแดงตรงส่วนที่ไม่ได้มัดออกอีก ต่อจากนั้นก็ย้อมสีเหลืองซึ่งเป็นสีพื้น จึงไม่ต้องมัดให้เป็นลาย

งานมัดหมี่ทอผ้าภูมิปัญญาท้องถิ่น

ลักษณะเฉพาะของผ้ามัดหมี่คือรอยซึมของสีที่วิ่งไปตามบริเวณของลวดลายที่มัดไว้ และการเหลื่อมล้ำในตำแหน่งของเส้นด้าย เมื่อนำไปทอจะทำให้เกิดลวดลายบนเนื้อผ้า แต่กว่าจะได้ผืนผ้าอันวิจิตรงดงามเช่นนี้จะต้องอาศัยความแม่นยำในการมัดหมี่ การย้อม ตลอดจนการขึ้นด้ายบนกี่ ขึ้นตอนต่างๆ ต้องอาศัยความชำนาญ อันเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านอย่างแท้จริง

ลวดลายผ้าไหม

จากตัวหนอนไหมตัวน้อยๆ กลายมาเป็นดักแด่ อันเป็นที่มาของเส้นไหมสีทองอันยาวเหยียด ซึ่งได้นำมาเติมแต่งโดยชาวบ้านผู้ชำนาญงาน จากเส้นไหมสีทองกลายเป็นเส้นไหมหลากสี และในที่สุดเส้นไหมเหล่านี้ได้ถูกนำมาถักทอเข้าด้วยกันจนเป็นผืนผ้าไหมที่วิจิตรงดงาม ด้วยความเงางามของเส้นไหมแต่ละเส้น ทำให้เมื่อนำมาทอเข้าด้วยกันแล้ว ยิ่งทำให้ผืนผ้าไหมนั้นมีจุดเด่นอยู่ที่ความเงางาม และยังเมื่อความเงางามนั้นจับกับลวดลายของผ้าไหมซึ่งเกิดจากการมัดหมี่ด้วยแล้ว ยิ่งทำให้ผ้าไหมนั้นดูมีคุณค่าและมีราคามากยิ่งขึ้น

ลวดลายต่างๆ ที่เกิดขึ้นบนผืนผ้าไหมล้วนมีที่มาและมีชื่อเรียกเฉพาะตัว จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของลายนั้นๆ ที่มาของลายผ้าไหมส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากสิ่งแวดล้อมต่างๆ รอบตัวของผู้สร้างสรรค์งานไหมเอง

อิทธิพลความเชื่อทางศาสนาและสิ่งประติษฐ์

จากการเข้าวัดเพื่อฟังธรรมและทำบุญของพุทธศาสนิกชน ชาวบ้านได้นำลักษณะส่วนประกอบต่าง ๆ ภายในวัดมาประดิษฐ์ เป็นลวดลายผ้าไหม แม้แต่โบสถ์ที่คนทั่วไปเห็นเป็นหินธรรมชาติ ชาวบ้านก็นำมาทอให้เกิดเป็นลวดลาย นอกจากนี้ความเชื่อเรื่อง **“พญานาค”** ก็ก่อให้เกิดเป็นลวดลายได้ ลายผ้าไหมมัดหมี่ที่มี อิทธิพลมาจากศาสนาและสิ่งประติษฐ์ ได้แก่ สามไม้ใหญ่ กาบใหญ่ ขาเบียด สองไม้ ปราสาท ธรรมาสัน ขอบเควรี กุญแจ กาบขันหมาก เบิง ตะเกียบลงเกาะ เทียน ขอนาค บุษบก โคมเจ็ด โคมห้า ลายนาคเกี่ยว

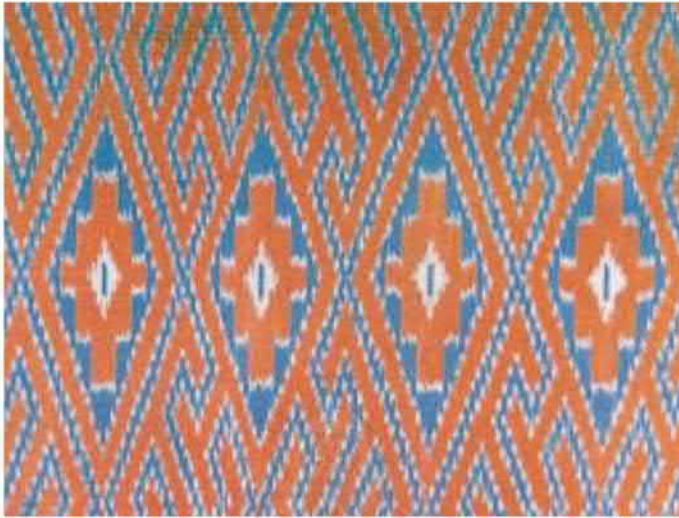
ลายปราสาท

ลายต้นสน

ลายขอห้าวใหญ่

ลายขอเครือ

อิทธิพลจากสัตว์

จากความคุ้นเคย ความใกล้ชิดระหว่างสัตว์กับคน ชาวบ้าน จึงได้ความคิดที่จะประดิษฐ์ลวดลายเกี่ยวกับสัตว์ขึ้นมา แสดงถึงความละเอียดอ่อนของความนึกคิดของผู้สร้างงาน มีหลายลาย ได้แก่ ลายแมงป่อง ลายตะขาบ ลายรังผึ้ง ลายม้า ลายนกยูง ลายไก่ ลายสิงโต ลายอูฐ ลายช้าง ลายหางกระรอก ลายนกขอแมงมุม ขิดคน ลายผีเสื้อ

ลายม้าน้ำ

ลายผีเสื้อ

อิทธิพลจากพืช

พืชนับว่าเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับชีวิตชาวบ้านมานับหลายร้อยปี ชาวบ้านจึงเกิดความคุ้นเคยกับพืชต่างๆ เป็นอย่างดี ซึ่งเป็นที่มาแห่งลวดลายบนผืนผ้าอันสวยงามเช่นกัน ลายมัดหมี่จากพืช ได้แก่ ดอกสร้อย ดอกแก้ว เหลื่อมอ้อ ดอกจัน (๔ ดอก ๔ ใบ) กาบหลวงลายกูด กาบเอื้อง หมากจับ (ตุ้มมะจับ) ดอกตุ้ม ดอกพิกุล ดอกชิก ใบไผ่ ดอกกุหลาบ ต้นสน ตำลึง กาบมะลิ ดอกพวง ข้าวดอก หมากเบ็ง

ลายหมากจับ

อิทธิพลจากสิ่งของเครื่องใช้ ลายเรขาคณิต และสิ่งของเบ็ดเตล็ด

อิทธิพลของสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตของวิถีชีวิตไทยช่วยให้เกิดลายใหม่ใหม่ ซึ่งได้แก่ ขิดตา ข้อตรง ข้อหวาย กงน้อย กงน้อยห้า หมีขอล่าย กงน้อยเจ็ด ลายผสม หมีเชิง ฟองน้ำ ลายเผ่า อัมปรม โบกคว่ำ โบกหงาย ขนมเปียกปูน ขิดเส้า ไทรศัพท์ โคมไฟ

ลายหมีขอล่าย

ลายคอมไฟ

งานหัตถกรรมการทอผ้าไหมเป็นงานฝีมือชั้นเยี่ยมที่เป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลายในสังคมทุกระดับชั้น ดังนั้นทางภาครัฐและเอกชนจึงให้การสนับสนุนงานหัตถกรรมการทอผ้าไหมกันอย่างมากมาย เช่น การจัดตั้งศูนย์ส่งเสริมหัตถกรรมพื้นบ้านจังหวัดชัยภูมิ ซึ่งเป็นศูนย์จำหน่ายผลิตภัณฑ์พื้นบ้านมากมายหลายชิ้น อาทิ หมอนขิด กระเป๋า เนคไท และที่ขาดไม่ได้คือผ้าไหม

นอกจากนี้ยังมีร้านค้าต่างๆ ที่ให้การสนับสนุน เช่น ร้านยุวดี ร้านจรรยาไหมไทย ร้านสุรัชย์ผ้าไหม ซึ่งร้านค้าต่างๆ เหล่านี้เป็นแหล่งที่เสริมรายได้ให้แก่ชาวบ้าน และยังเป็นที่เผยแพร่ความงามของผืนผ้าไหม อันแสดงถึงความอดทน ภูมิปัญญา และฝีมืออันประณีตของชาวบ้านในจังหวัดชัยภูมิ

การแข่งขันมัดหมี่

ศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านจังหวัดชัยภูมิ

ภาคผนวก

ผ้าไหมเมืองชัยภูมิ

เส้นสายลายไหมที่เกิดขึ้นบนแผ่นดินชัยภูมิ จากหยาดเหงื่อและฝีมือแห่งภูมิปัญญาเก่าแก่ ได้นำมาสู่ชื่อเสียงในฐานะเป็นแหล่งผลิตผ้าไหมที่สำคัญชิ้นหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และได้กลายมาเป็นความภาคภูมิใจของชาวชัยภูมิตราบมาจนถึงทุกวันนี้

การสร้างสรรคผลงานผ่านผืนไหมเป็นลวดลายวิจิตรที่บ่งบอกถึงวิถีถิ่นนั้นมีที่มาอยู่ด้วยกันหลายประการ อาทิ เกิดขึ้นจากรากเหง้าของบรรพบุรุษชาวชัยภูมินับแต่อดีตที่สั่งสมความรู้ดั้งเดิมจากเวียงจันทน์เมืองลาว เกิดจากแผ่นดินใหม่ที่เข้ามาอยู่อาศัย ซึ่งมีธรรมชาติแวดล้อมไม่เหมือนเดิม เกิดจากสัตว์และสิ่งมีชีวิตภายในพื้นที่ ตั้งแต่สัตว์ใหญ่อย่างช้าง ม้า วัว ควาย ลงมาถึงสัตว์เล็ก เช่น นกและหนอน

หลายสิ่งหลายอย่างที่มีอยู่ในแผ่นดินใหม่ได้นำมาสู่ความคิดสร้างสรรค์จากภูมิปัญญาดั้งเดิม จนกลายมาเป็นผลงานอันทรงคุณค่าที่เป็นความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่นมาจนถึงทุกวันนี้

ชัยภูมิเป็นจังหวัดหนึ่งทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ตั้งอยู่ตรงบริเวณที่กล่าวได้ว่าเป็นจุดกึ่งกลางของประเทศ เป็นจังหวัดที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาอันยาวนาน ดังจะเห็นได้จากโบราณสถานหลายแห่งที่ตั้งกระจายอยู่ทั่วไป

ปราสาท์กู

โบราณสถานที่สำคัญของจังหวัดชัยภูมิ ได้แก่ ปราสาท์กูที่ตั้งอยู่บริเวณบ้านหนองบัว ตำบลในเมือง ห่างจากตัวเมืองประมาณ ๓ กิโลเมตร ปราสาท์กูเป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นจากหินศิลาแลงก่อตัวกัน นักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีเชื่อว่าสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ หรือกว่า ๗๐๐ ปีที่ผ่านมา

ปราสาท์กูนี้ใช้เป็นอโรคยาศาล ด้านหน้าของปราสาท์ประธานมีพระพุทธรูปศิลาศิลปะสกุลช่างทวารวดี ซึ่งปราสาท์กูนี้นับเป็นสัญลักษณ์คู่บ้านคู่เมืองของชาวชัยภูมิสืบคู่กันมาโดยตลอด

ปราสาท์กู โบราณสถานคู่เมืองชัยภูมิ

เจ้าพ่อพระยาแล

เมืองชัยภูมินี้ถือกำเนิดขึ้นมาเมื่อครั้งสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อชาวลาวเวียงจันทน์ที่นำโดยนายแลเป็นหัวหน้าพาพรรคพวกอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำกิน เช่นเดียวกับในหลายพื้นที่ของประเทศที่ชาวลาวเวียงจันทน์เดินทางเข้ามาปักหลักตั้งถิ่นฐาน

เมื่อพบว่าบริเวณที่แห่งนี้อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งหลักแหล่ง จึงยึดเอาที่แห่งนี้เป็นเรือนตายและปักหลักทำมาหากินสืบต่อเนื่องกันมา ภายหลังหัวหน้าใหญ่คือนายแลได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระมหากษัตริย์สยามประเทศ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระยาภักดีชุมพล (แล) สร้างความปลื้มปิติแก่ชาวลาวเวียงจันทน์กลุ่มนี้เป็นอย่างมาก

เมืองชัยภูมิได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ ชาวเมืองจึงพร้อมใจกันสร้างอนุสาวรีย์พระยาภักดีชุมพล (แล) ขึ้น ในบริเวณวงเวียนศูนย์ราชการทางเข้าตัวเมืองชัยภูมิ และได้กลายเป็นอนุสรณ์สถานให้ชาวเมืองชัยภูมิและชาวเมืองอื่นมีโอกาสเดินทางมาเยือนได้รับรู้ถึงความเป็นมาของเมืองชัยภูมิ

พระยาภักดีชุมพล (แล) นี้ ชาวเมืองชัยภูมิต่างเรียกกันติดปากว่า “เจ้าพ่อพระยาแล” ซึ่งปัจจุบันยังมีศาลเจ้าพ่อพระยาแลตั้งอยู่ริมหนองปลาเฒ่า ห่างจากตัวเมืองชัยภูมิไปประมาณ ๓ กิโลเมตร บริเวณริมหนองน้ำยังมีต้นมะขามใหญ่ ซึ่งเล่ากันว่าเป็นบริเวณที่เจ้าพ่อพระยาแลเสด็จชีวิตในระหว่างการเดินทางต่อสู้อย่างทรมานเวียงจันทน์เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๙

อนุสาวรีย์เจ้าพ่อพระยาแล

ศาลแห่งนี้เดิมเป็นศาลไม้สร้างขึ้นอย่างง่าย ๆ ต่อมาถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ชาวเมืองชัยภูมิจึงสละเงินร่วมใจกันสร้างเป็นศาลขึ้นอย่างถาวร ปัจจุบันทั้งอนุสาวรีย์และศาลเจ้าพ่อพระยาแล จะมีประชาชนเดินทางไปสักการะและบนบานขอให้สัมฤทธิ์ผลในเรื่องต่างๆ พระยาภักดีชุมพล (แล) จึงกลายเป็นสัญลักษณ์ ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวชัยภูมิเชื่อว่า วิญญาณของท่านจะปกป้องคุ้มครองพี่น้องลูกหลานให้อยู่กันอย่างร่มเย็นตลอดไป

อุทยานแห่งชาติและเขตรักษา พันธุ์สัตว์ป่า

ชัยภูมิเป็นจังหวัดที่มีทรัพยากรธรรมชาติอยู่มาก ซึ่งปัจจุบันทางการได้กำหนดให้หลายพื้นที่มีฐานะเป็นอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เพื่อป้องกันการทำลายทรัพยากรโดยรอบจากมนุษย์ ทั้งที่เป็นชาวเมืองและนักท่องเที่ยว

สำหรับอุทยานแห่งชาติที่สำคัญ ได้แก่ อุทยานแห่งชาติตาดโตน มีเนื้อที่รวม ๑๓๔,๗๓๗ ไร่ แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติแห่งนี้มีน้ำตกตาดโตนไหลลงมาเป็นชั้นอย่างงดงาม

ยังมีอุทยานแห่งชาติป่าหินงามซึ่งมีหินรูปร่างแปลกตาอยู่ทั่วไป เช่น มีรูปร่างคล้ายหัวตาปู คล้ายหัวนาคราช คล้ายปราสาทโบราณ เป็นต้น นอกจากนี้ในช่วงต้นฤดูฝนยังมีพืชชนิดหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายดอกข้าวขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก คนทั่วไปเรียกกันว่า “ดอกกระเจียว” ซึ่งได้รับการประชาสัมพันธ์ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวในช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม

สำหรับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่ามี ๑ แห่ง คือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเขียว มีพื้นที่ประมาณ ๑,๕๖๐ ตารางกิโลเมตร เป็นแหล่งกำเนิดลำน้ำพรม แม่น้ำชี และลำสะพุง บริเวณที่แห่งนี้อุดมไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิดและนกมากกว่า ๓๕๐ ชนิด ซึ่งปัจจุบันเป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง

ความเป็นมาของผ้าไหมชัยภูมิ

ลวดลายจิตรบนพื้นผ้าไหมของชาวบ้านเขว้า

บ้านเขว้าเป็น ๑ ใน ๑๓ อำเภอของจังหวัดชัยภูมิ มีชื่อเสียงในด้านการทอผ้าไหมและผ้าฝ้ายคุณภาพดี มีลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง โดยเฉพาะผ้าไหมมัดหมี่นั้นจัดเป็นอาภรณ์ที่ผู้นิยมผ้าไหมรู้จักกันเป็นอย่างดี

บรรพบุรุษของคนชัยภูมิเป็นชาวลาวเวียงจันทน์เช่นเดียวกับชาวไทยเชื้อสายลาวเวียงจันทน์ที่กระจายอยู่ตามภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ คนลาวจากเวียงจันทน์อพยพเข้ามาในดินแดนไทยเป็นจำนวนมาก เมื่อต้นกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงปลายรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๒

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โดยมากผู้นำของแต่ละกลุ่มชนจะได้รับพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ พระราชทานยศและตำแหน่ง โดยให้มีฐานะเป็นผู้นำ ชุมชนหรือเมืองไปพร้อมกัน

คนชัยภูมิโดยเฉพาะชาวบ้านเขว้ามีเชื้อสายมาจากลาว เวียงจันทน์โดยตรง คนลาวเวียงจันทน์นี้โดยปกติเมื่อครั้งยังใช้ชีวิต อยู่ในเมืองลาวต่างดำรงอาชีพกันตามความถนัด เช่น บางกลุ่ม ถนัดในเรื่องการทำทอง หรือที่เรียกว่า **“ช่างคำ”** ตัวอย่างชาวบ้าน ไม้หนอง ตำบลท่าช้าง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งต่อมายุภายหลังทองคำหายากจึงใช้ฝีมือที่มีอยู่มาตีมีดแทน และ ปรากฏว่าได้รับการยอมรับจากคนทั่วไปจนมีชื่อเสียงในนาม **“มีดอรุญญิก”** ตามที่รู้จักกัน

สำหรับชาวบ้านเขว้านี้เข้าใจว่าแต่เดิมเป็นชาวไร่ชาวนาใน เวียงจันทน์ ฝ่ายชายจะรับหน้าที่หลักในการทำมาหากิน ส่วนฝ่าย หญิงจะนิยมทอผ้าไหม ซึ่งถือเป็นความรู้ที่ติดตัวมาจากแผ่นดิน ลาว

ว่ากันว่าอุปกรณ์เกี่ยวกับการทอผ้ามีมากจนถึงกับบรรจุใส่ เกวียนหนึ่งเล่มไม่พอ ซึ่งหมายความว่าคนกลุ่มนี้ให้ความสำคัญ ด้านการทอผ้ากันมาแต่เดิมอย่างไม่ต้องสงสัย

เมื่อหัวหน้าที่นำโดย **“นายแล”** เข้ามาฟังพระบรมโพิธิ- สมภาร จึงปักหลักตั้งถิ่นฐานทำไร่ทำนาเป็นหลัก จนทุกอย่าง เข้าที่เข้าทางฝ่ายหญิงจึงเริ่มฟื้นฟูงานทอผ้าขึ้นมา เพื่อถักทอไว้ ใช้สอยภายในครัวเรือนของตนเป็นสำคัญ

ผ้าไหมที่แปรรูปเป็นผ้าคลุมไหล่และผ้าเช็ดหน้า

ผู้หญิงที่นี้กับงานทอผ้าจึงเป็นของคู่กันที่ไม่อาจปฏิเสธได้ เช่นเดียวกับคนไทยภาคกลาง ผู้หญิงต้องทำกับข้าวได้ ต้องโหลก น้ำพริกอร่อย และสำเนียงของสาวที่กระทบกับครกจะบ่งบอกได้ว่าเจ้าหล่อนคนนั้นมีนิสัยใจคออย่างไร ซึ่งจะมีผลไปถึงสินสอด การสืบทอดจากฝ่ายชายด้วย

ผ้าไหมลายนก

ลายผ้าไหมแบบใหม่ที่เรียกว่า “ลายโทรศัพท์”

ลูกเล็กเด็กแดงของชาวบ้านเขว่า เมื่อเริ่มโตขึ้นมาเด็กผู้หญิง จะได้รับการปลูกฝังการเลี้ยงนบน ปลูกหม่อน สาวไหม ย้อมสีไหม ไปจนถึงถักทอออกมาเป็นผ้าผืน ซึ่งจะมีลวดลายต่างๆ ปรางๆ ออกมาตามแบบอย่างทีคนรุ่นพ่อแม่พำร้สอน จนกระทั่งพวกเขา คิดประดิษฐ์ลวดลายใหม่ๆ ขึ้นมา จึงถือว่าคนผู้นั้นแตกฉานใน ศาสตร์ด้านการทอผ้าไหมแล้ว

สีย้อมผ้าจากไม้ธรรมชาติ

นอกเหนือจากไม้แต่ละชนิดที่สามารถนำมาย้อมสีไหมแล้ว โดยปกติจะมีต้นไม้นานาชนิดนำมาย้อมสีได้นับร้อยนับพันชนิด โดยใช้ประโยชน์ทั้งราก เปลือก ใบ ดอก แก่น และผล ขึ้นอยู่กับไม้แต่ละชนิดเป็นสำคัญ นอกจากนี้สีที่ต้องการยังมีความแตกต่างกันไปตามประเภทของวัตถุที่ติดด้วย ตัวอย่างเช่น

สีแดง นอกจากจะได้จากครั่งและไม้ฝางแล้ว ยังได้จากราก ยอป่า มะไฟ เปลือกสมอ ไม้เหมือด เปลือกสะเดา เม็ดสะตี่ เปลือกหุ้มเมล็ดคำแสด ใบสัก เปลือกรากยอบ้าน เปลือกสมเสี้ยว เนื้อหุ้มเมล็ดพุทธรักษา เป็นต้น

สีเหลือง นอกจากแก่นขนุนและไม้แซแล้ว ยังได้จาก หัวขมิ้นชัน แก่นไม้พุท รากฝาง ดอกกระถินกา เปลือกมังคุด ผลมะตูมดิบ ใบและเปลือกมะขามป้อม ดอกผักกาดรอง เปลือกมะพุด แก่นรากยอบ้าน ใบเสนียด แก่นฝรั่ง แก่นปืบ แก่นหัวไพล ใบชี้เหล็ก ลูกมะคาย ต้นสะตือ ใบหรือเปลือกมะขามป้อม เป็นต้น

สีเขียว นอกจากจะได้จากใบหูกวางแล้ว ยังนำมาจาก เปลือกสมอ ใบเหลียง เปลือกมะริดต้น เปลือกกระหูด เปลือกสมอ พิกาก เปลือกเพกา ใบตะขบ เป็นต้น

สีดำ นอกจากจะได้จากกาบมะพร้าวแล้ว ยังนำมาจากผลสมอพิเภก ผลมะเกลือหรือมะกอกเกลือ ผลมะเกลืออ่อน ผลดิบ-เต่า เปลือกกรรพ้า ผลมะยมป่า ผลคณ ำ เปลือกมะขามเทศ ใบกระเม็ง เป็นต้น

สีน้ำเงิน สามารถหาได้จากรากพิลังกาสา ดอกอัญชัน ดอกกระเจี๊ยบแดง ดอกเข็ม ลูกหว่า ต้นคราม ใบคราม แก่น ลำดวน เกาหรือใบเกาคัน เป็นต้น

สีน้ำตาล ได้จากเปลือกไม้เป็นสำคัญ เช่น เปลือกผล ทับทิม เปลือกคาง เปลือกพยอม เปลือกไม้โกงกาง เปลือกโปรง ขาว เปลือกสีเสียด เปลือกฝาดแดง เปลือกสนทะเล เปลือกนนทรี เปลือกเคี่ยม เปลือกแสมดำ เปลือกติ้วขน เปลือกและผลอาราง เปลือกและผลตะโก แก่นลำดวน แก่นคู เป็นต้น

ประเภทของเปลือกไม้ ใบไม้ ผลไม้ ราก และแก่น หรือ ส่วนประกอบอื่นๆ ที่นำมาทำสีย้อมไหมนี้ จะให้สีแตกต่างกันไป ซึ่งชาวบ้านผู้ทำจะเป็นผู้รู้ดีว่าวัตถุ ใดประเภทใดจะให้สีอะไร เช่น สีแดงที่ได้จากไม้แต่ละชนิดจะมีความแตกต่างกันไป อาจเป็น สีแดงเข้ม แดงเลือนนก แดงชมพู แดงขีด แดงส้ม เป็นต้น

ดังนั้นผ้าไหมของชัยภูมิ รวมถึงผ้าไหมจากฝีมือของคนไทยในพื้นที่ต่างๆ จึงจะมีสีสันทันที่แตกต่างกันไป และบางครั้งแม้จะใช้วัตถุ ใดตัวเดียวกันก็ให้สีที่ไม่เหมือนกันก็มี เนื่องจากการย้อม สีธรรมชาติมีปัจจัยหลายอย่าง que เข้ามามีผลกระทบโดยตรงโดยเฉพาะสภาพอากาศและฤดูกาลเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้ทำต้องประเมิน หรือกำหนดเวลาการทำงานประเภทใดก่อนหลัง

ประโยชน์ของไบหม่อน

นอกจากไบหม่อนจะเป็นอาหารอันโอชะให้แก่หนอนไหมแล้ว คุณสมบัติที่น่าอัศจรรย์ของไบหม่อนได้ส่งเสริมให้ตัวหนอนสามารถชักทอรังออกมาเป็นเส้นไหมที่สวยมันเหลือมได้อย่างน่าทึ่ง ทั้งนี้ได้มีการทดลองในประเทศแถบอเมริกา ยุโรป และเอเชีย มีข้อมูลยืนยันว่าไบหม่อนเป็นพืชพิเศษที่ให้ประโยชน์มากกว่าการสังเคราะห์อาหารให้หนอนเท่านั้น หากแต่ยังมีแร่ธาตุและสารอาหารที่เป็นประโยชน์สำหรับมนุษย์โดยตรงด้วย

จากข้อมูลผลการตรวจวิเคราะห์ของศูนย์ทดสอบและมาตรวิทยา สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย และการตรวจวิเคราะห์มาตรฐานอุตสาหกรรมไบชาจากกระทรวงอุตสาหกรรม ยืนยันว่าในไบหม่อนมีสารและแร่ธาตุชนิดต่างๆ ที่ให้ประโยชน์ต่อมนุษย์โดยตรง อาทิ

สาร GABA ซึ่งมีคุณสมบัติในการลดความดันโลหิตสูง มีสาร Fytosterol ซึ่งมีประสิทธิภาพในการลดระดับคอเรสเตอรอล มีสาร DNJ ช่วยลดระดับน้ำตาลในเลือด มีวิตามินเอ ช่วยบำรุงสายตา วิตามินบี ช่วยป้องกันโรคเหน็บชา วิตามินบีสอง ช่วยป้องกันโรคปากนกกระจอก วิตามินซี ป้องกันเลือดออกตามไรฟัน

ไบหม่อนยังมีแคลเซียมที่ช่วยป้องกันโรคกระดูกผุ มีแร่ธาตุที่ช่วยในการปรับความสมดุลของน้ำภายในร่างกาย เช่น แร่ธาตุโพแทสเซียม แมกนีเซียม โซเดียม ซึ่งช่วยในการทำงานของหัวใจ กล้ามเนื้อ และเซลล์ประสาท

โดยรวมของสารและแร่ธาตุต่างๆ ได้ช่วยรักษาโรคภูมิแพ้ หืด หอบ แก่ปวดเมื่อยตามร่างกาย ทำให้ร่างกายสดชื่น และยังมีการดอมีโนที่จำเป็นต่อร่างกายถึง ๑๘ ชนิด จากการดอมีโนที่มีอยู่ทั้งสิ้น ๒๒ ชนิด

จากประโยชน์อันมากมายของไบโหม่อนจึงไม่แปลกที่หนอนไหมเมื่อกินไบโหม่อนมีคุณสมบัติเด่นนี้จึงได้สร้างไโหมออกมาอย่างสวยงาม จนกลายมาเป็นผ้าไหมผืนสวยราคาสูงที่คนพอมีฐานะเท่านั้นจึงจะมีโอกาสเป็นเจ้าของได้

เนื่องจากคุณสมบัติของไบโหม่อนอันอเนกอนันต์ ปัจจุบันหน่วยงานราชการได้ให้การสนับสนุนด้านข้อมูลแก่ผู้เลี้ยงไหม จนมีการเพิ่มพื้นที่การปลูกต้นหม่อนมากขึ้น เพื่อมุ่งที่จะนำไบโหม่อนนั้นมาทำเป็นชาเขียวเพื่อให้ผู้คนได้บริโภคกัน เช่น ที่ศูนย์วิจัยไหมอุดรธานี ทางกรมวิชาการเกษตรได้ร่วมกับภาคเอกชน คือ บริษัท ชาระมิงค์ บริษัทไทยซิลค์ โปรดักส์ ทำการศึกษาเพื่อผลิตไบโหม่อนให้เป็นชาเขียว

ชาเขียวไบโหม่อนได้ก้าวขึ้นมาเป็นเครื่องดื่มเพื่อสุขภาพของคนไทยนับตั้งแต่ราวปี พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นต้นมา และได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นตามลำดับ ซึ่งให้รสชาติฝาดน้อยกว่าชาจากใบชา เมื่อนำมาชงจะให้สีน้ำชาออกเขียวอ่อน มีกลิ่นหอม นอกจากนี้ในไบโหม่อนยังมีปริมาณคาเฟอีนน้อยกว่าใบชาถึง ๒๐๐ เท่า จึงเป็นเครื่องดื่มที่เหมาะสมสำหรับผู้ดื่มชาที่ไม่มีคาเฟอีน

การทอผ้าไหม

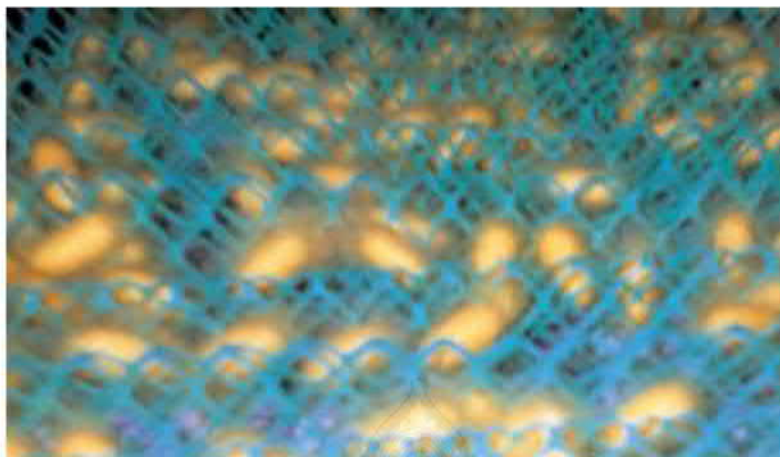
การทอผ้าไหมเป็นงานพื้นบ้านของชาวภาคอีสานมาแต่ไหนแต่ไร ส่วนใหญ่อยู่ในวัยกลางคนไปจนถึงคนเฒ่าคนแก่ มีแม่เฒ่าไม่น้อยที่บรรจงถักทอสอดกระสวยให้พุ่งผ่านม่านไหม หน้าฟืมที่ระโยงมาจากตะกอก ทั้งนั่งขัดหรือจกตามลวดลายที่คิดไว้ จนได้ชิ้นงานออกมาอย่างวิจิตร

การทอผ้าไหมมีอุปกรณ์ที่สำคัญคือก่ทอมือ กี่ชนิดนี้เป็นก่พื้นเมืองที่ต้องใช้แรงมือสอดกระสวย แทนที่จะใช้กระตุกเพื่อให้กระสวยวิ่งผ่านรางเหมือนก่กระตุกแบบงานทอสมัยใหม่

ชาวบ้านตามชนบทที่มีฝีมือในการทอผ้าจะไม่ยอมทอด้วยก่กระตุกเป็นอันขาด เพราะพวกเขาเชื่อว่างานที่ทอจากก่กระตุกจะเป็นงานที่หยาบแม้จะทำได้สำเร็จรวดเร็วก็ตาม

การทอผ้าไหมของชาวบ้านแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ คือ การทอแบบยกดอก การทอผ้าจก และการทอมัดหมี่ สำหรับการทอมัดหมี่ได้กล่าวไว้แล้วในเนื้อหาข้างต้น จึงอธิบายเพิ่มเติมเพียงการทอ ๒ ประเภทที่เหลือ

หลังจากที่ผ่านขั้นตอนนำไหมออกจากรัง จากผ่านการสาว กรอ และย้อมจะเป็นเส้นสีแล้ว จึงจะนำมาสอดใส่ตะกอกจำนวนตะกอกยิ่งมากเท่าใดก็จะทำให้เกิดลายมากขึ้นเท่านั้น ส่วนเส้นไหมจะหนาหรือบางขึ้นอยู่กับขั้นตอนต้นๆ ที่จะนำเส้นไหมมารวมกันให้เส้นหนาขึ้น

รังไหมที่สุกแล้ว

กว่าจะได้ผ้าแต่ละผืนต้องผ่านกระบวนการสร้างสรรค์
จากธรรมชาติของดักแด้พวกนี้

สำหรับการทอแบบยกดอกเป็นการทอให้เป็นผ้ายก
ธรรมดา โดยมีเส้นพุ่งกับเส้นยืนต่างสีกัน ลายผืนผ้าจึงออกมา
งดงามอีกแบบหนึ่ง การทอนี้จะเน้นไปที่ตะกอ หากจะให้ผืนผ้า
เป็นดอกเล็กก็ใช้ตะกอน้อย จะให้ใหญ่ก็ใช้ตะกอมากขึ้น

ส่วนการทอผ้าจากจะใช้ตะกอกันตั้งแต่ ๘ ตะกอขึ้นไป จัด
ว่าเป็นกรรมวิธีที่ค่อนข้างยุ่งยาก ผู้ทอจึงมักเสี่ยงมาใช้วิธียกดอก
ก็ได้ผลดีเช่นกัน โดยเฉพาะดอกดวงที่ปรากฏเป็นลวดลายนับว่า
สวยงามไม่แพ้การทำแบบอื่น

แม่ลายมัดหมี่

ปกติลายที่ใช้ในการทอผ้ามัดหมี่นั้นมีมากมายจนเรียกได้ว่านับไม่ถ้วน โดยเฉพาะในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางมีอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น จังหวัดร้อยเอ็ด ชัยภูมิ บุรีรัมย์ ยโสธร มุกดาหาร กาฬสินธุ์ ส่วนภาคกลางลายมัดหมี่ที่มีชื่อเสียงได้แก่ ลายของจังหวัดสุพรรณบุรีและอุทัยธานี

การสำรวจและศึกษาจากผู้เชี่ยวชาญจนกำหนดออกมาได้เป็นแม่ลายพื้นฐาน ๗ ลาย คือ ลายหมี่ขอ ลายหมี่โคม ลายหมี่ปักจับ ลายหมี่ก่งน้อย ลายหมี่ดอกแก้ว ลายหมี่ขอ และลายหมี่ไผ่ แต่ละลายถือเป็นลายหลัก และโดยปกติลายมัดหมี่ก็จะมีลวดลายเป็นรูปทรงเรขาคณิตแทบทั้งสิ้น

ร้านผ้าไหมในชัยภูมิ

ผ้าไหมกับสังคมไทย

ปัจจุบันนี้ผ้าไหมซึ่งเป็นเครื่องนุ่งห่มมาแต่โบราณของชาวไทยในชนบทได้รับการยกย่องให้เป็นอาภรณ์อันงดงามควรค่ากับคนทุกชนชั้น แต่เนื่องจากผ้าไหมมีราคาแพงกว่าผ้าทั่วไป ผืนพรรณอันมันเหลื่อมนี้จึงอยู่ในมือของผู้มีฐานะดีเสียเป็นส่วนใหญ่

เหนืออื่นใดผ้าไหมไทยนี้ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงรับเข้าไว้ในพระบรมราชานุปถัมภ์ ดังจะเห็นได้จากงานอาชีพภายในโครงการศิลปาชีพฯ แทบทุกแห่งจะมีกระบวนการทำผ้าไหมรวมอยู่ด้วยเสมอ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผ้าไหมของไทย แม้แต่ “พระแม่ของแผ่นดิน” ยังทรงให้ความสำคัญ

จากการที่ไหมไทยได้เข้าไปอยู่ในโครงการศิลปาชีพฯ และหลายครั้งมีโอกาสดำเนินกิจกรรมต่างแดน โดยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ นำไปจัดแสดง ทำให้ชาวต่างชาติรู้จัก และเมื่อสัมผัสก็ชื่นชมไหมไทย จนเกิดการสั่งนำเข้าประเทศนั้น อันมีผลโดยตรงต่อฐานะความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชนบทที่อยู่ในฐานะผู้ผลิต

ผ้าไหมในเทศกาลและประเพณีไทย

เป็นเวลาหลายสิบปีแล้วที่ผ้าไหมได้รับการยกระดับขึ้นเป็นอาภรณ์ชั้นสูง ทำให้คนที่มีฐานะทางการเงินด้อยลงมาไม่ได้มีโอกาสได้เป็นเจ้าของ แต่ส่วนใหญ่โดยเฉพาะบรรดาสุนัขพาสตรีไทย แม้จะไม่ได้เป็นเจ้าของชุดผ้าไหมในวันนี้ แต่วันข้างหน้าหากมีรายได้มากพอ แทบทุกรายต้องมีชุดผ้าไหมแขวนในตู้เสื้อผ้า เพื่อเก็บไว้ใช้ในโอกาสสำคัญ

การสืบทอดอาชีพ

งานทอผ้าหากมองดูผิวเผินอาจเห็นเป็นเรื่องง่าย แต่เมื่อเข้าไปสัมผัสอย่างจริงจังจะเห็นว่าแต่ละขั้นตอนล้วนต้องผ่านความรู้มาอย่างซ้ำซ้อน จนจะทำให้งานสำเร็จเสร็จสิ้นได้

กระบวนการทำผ้าไหมที่เริ่มตั้งแต่การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ซึ่งต้องทำนุบำรุงหม่อนตั้งแต่ยังเป็นตัวอ่อน เพื่อให้สัตว์ไร้กระดุกสันหลังตัวอ่อนทยอยขึ้นมาคลุมรัง เมื่อเข้าสู่วัยดกแล้ว จากนั้นจึงจะถึงขั้นตอนต่างๆ จนสำเร็จออกมาเป็นผ้าผืนบนที่พื้นเมือง สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เป็นเรื่องราวธรรมดาที่ใครต่อใครก็ทำได้

ดังนั้นผู้สืบสานที่สำคัญที่สุดก็คือลูกหลานของชาวบ้านนั่นเอง เพราะพวกเขาได้เติบโตขึ้นมาพร้อมกับภาพชินตาที่เห็น **“รังไหมในจ่อ”** เห็นสวนหม่อนหลังบ้าน เห็นคนรุ่นพี่บ้าน้ำอาสาวไหม ย้อมไหม กันมาตั้งแต่อ่อนแต่อดอก พวกเขาจึงเหมาะที่จะเป็นผู้สืบทอดอย่างแท้จริง

แหล่งข้อมูล

นายกองพันธ์ เทียมรัตน์	อายุ ๓๕ ปี ร้านสมพานผ้าไหม อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ
นางบาน จิตบันเทิง	อายุ ๓๐ ปี อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ
นางบุญเปลี่ยน ยินดี	อายุ ๓๒ ปี อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ
นางประกอบ สมานกุล	อายุ ๕๖ ปี บ้านหนองหลอด อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ
นางแพง ลำราญพิศ	อายุ ๕๓ ปี บ้านหนองหลอด อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ
นายไต้ สิงห์หมื่นชัยภูมิ	อายุ ๖๐ ปี ร้านสมพานผ้าไหม อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ
นายสมัคร พิลาชัย	อายุ ๔๗ ปี นักวิชาการศูนย์หม่อน ไหม จังหวัดชัยภูมิ
นางสมพาน สิงห์หมื่นชัยภูมิ	อายุ ๕๖ ปี ร้านสมพานผ้าไหม อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

บรรณานุกรม

วิบูลย์ ลิ้มวรรณ. ศิลปวัฒนธรรม ประจำเดือนกรกฎาคม ๒๕๓๘.

หน้า ๑๓-๑๕.

วิโรจน์ แก้วเรือง. หม่อนและไหม พืชและสัตว์สารพัดประโยชน์.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย,

๒๕๓๖.

ส่งเสริมการเกษตร, กรม. การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย,

๒๕๓๖.

ส่งเสริมอุตสาหกรรม, กรม. หมู่บ้านอุตสาหกรรมดีเด่น ๒๕๔๒.

กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, ๒๕๔๒.

เอกสารจากการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ผ้าไหมจากอดีต
สู่ปัจจุบัน.

เอกสารข้อมูลผลการตรวจวิเคราะห์ จากศูนย์ทดสอบและมาตรวิทยา

สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย.

เอกสารการตรวจวิเคราะห์มาตรฐานอุตสาหกรรมใบชาจาก

กระทรวงอุตสาหกรรม.

คณะผู้จัดทำ

๑. นางสาวศิริกัญญา หาญไชยชนะ
๒. นางสาวเปรมวดี ศิริวิวัฒนานนท์

อาจารย์ที่ปรึกษา

๑. นางวิไล วรรณบุษปวิธ
๒. นางวันทนา ศรีชำนาญ

คณะกรรมการตรวจพิจารณาและบรรณาธิการกิจ

๑. นางทัศนีย์ บุษปวัตร ผู้อำนวยการโรงเรียนสตรีชัยภูมิ
๒. นางสาวภา คำขิรพิทักษ์ ผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนสตรีชัยภูมิ
๓. นายเฉลิมชัย วิเชียรวัฒน์ ศึกษาธิการจังหวัดชัยภูมิ
๔. นางวีรากร เหล่าสมบัติทวี อาจารย์โรงเรียนสตรีชัยภูมิ
๕. นางปิยวรรณ วีระพันธุ์ อาจารย์โรงเรียนสตรีชัยภูมิ
๖. นางกัลยานี ฝาชัยภูมิ อาจารย์โรงเรียนสตรีชัยภูมิ
๗. นางวิไล วรรณบุษปวิธ อาจารย์โรงเรียนสตรีชัยภูมิ

คณะบรรณาธิการขั้นสุดท้าย

ที่ปรึกษา

๑. นางกษมา วรวรรณ ณ อยุธยา
๒. นายสมาน ชาดิยานนท์
๓. นางสาวเอิบบุญ สุทธิประภา

คณะบรรณาธิการ

๑. นายมะเดื่อ เสมอ
๒. นายศุภกิจ นิมมานนรเทพ
๓. นางจงจิต นิมมานนรเทพ
๔. นายมานพ ธนอมศรี
๕. นายผดุง พรหมมูล
๖. นายศักดิ์ชัย เกียรตินาคินทร์
๗. นายถวิล เปลี่ยนศรี
๘. นายพลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ
๙. นางวิภา ตันกุลพงษ์
๑๐. นายวิญญู บุญยงค์
๑๑. นายสัญญาลักษณ์ เนียมถนอม
๑๒. นางสาวพรวิดี พรเพ็ญพิพัฒน์
๑๓. นางสาวนันดา แก้วสุวรรณ

๑๔. นางสาวจำเนียม อินยา
๑๕. นางแดงต้อย บุญยงค์
๑๖. นางสาวอารยา พันอินากุล
๑๗. นางสาวชไมพร พรเพ็ญพิพัฒน์
๑๘. นายวินัย รอดจ่าย
๑๙. นางปราณี ปราบริปู
๒๐. นางวันเพ็ญ สุทธากาศ
๒๑. นางสุกัญญา งามบรรจง
๒๒. นางวรรณิ์ จันทรศิริ
๒๓. นางสุทิน ทองใสว
๒๔. นางสาวระเบียบ กิติมากุลนรเดช
๒๕. นายณรงค์ แก้วสว่าง
๒๖. นายพินิจ สุขะสันต์
๒๗. นายอุทัย ไชยกลาง
๒๘. นางสาวเจษฎา กิตติสุนทร

บรรณาธิการ

นางแดงต้อย บุญยงค์

วิทยากรให้ความรู้ ในการประชุมปฏิบัติการ

๑. นายวินัย รอดจ่าย
๒. นายมานพ ถนอมศรี
๓. นายถวัลย์ มาศจรัส
๔. นายสามารถ จันทร์สุรย์
๕. นายครรชิต มนูญผล
๖. นายสุวัฒน์ ทองหอม
๗. นางสาวสมพร จารุณี
๘. นางสุกัญญา งามบรรจง
๙. นางบุญสม น้ำเจริญ
๑๐. นายพินิจ สุขะสันต์
๑๑. นายอุทัย ไชยกลาง

คณะผู้จัดทำ

นางสาวศิริกัญญา หาญไชยนะ

นางสาวเปรมวดี ศิริวิวัฒนานนท์

ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ
เรื่อง อนุญาตให้ใช้หนังสือในโรงเรียน

ด้วยกรมวิชาการได้จัดทำหนังสืออ่านเพิ่มเติมตามความต้องการของท้องถิ่น เรื่อง เส้นสายลายใหม่ ระดับมัธยมศึกษา เพื่อให้ประกอบการเรียนการสอนกลุ่มวิชาสังคมศึกษาชั้น กระทรวงศึกษาธิการได้พิจารณาแล้ว อนุญาตให้ใช้หนังสือนี้ ในโรงเรียนได้

ประกาศ ณ วันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๔

(นายอ่ำรุ่ง จันทวานิช)

รองปลัดกระทรวง ปฏิบัติราชการแทน
ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ

หนังสืออ่านเพิ่มเติมตามความต้องการของท้องถิ่น

ที่นักเรียนจัดทำชุดนี้ จำนวน ๑๐ เล่ม

